

ایران فرزند خاطرات امیرشاپور زندنیا

ناسیونالیسم انقلابی
از حزب سومکا تا ماجرای تیمور بختیار

به کوشش:
کاوه بیات

نامک در زبان پهلوی (فارسی میانه) به معنای کتاب و نامه است.

ایران فرزند؛ خاطرات شاپور زندنی

به کوشش کاوه بیات

طرح جلد: علی بخشی / اسکن و اصلاح تصاویر: مصطفی زکریا

چاپ اول: ۱۳۹۵ / شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

صفحه اول

قیمت ۳۸۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۱-۳۶-۱ ISBN: 978-600-6721-36-1

تمامی حقوق برای نشر نامک محفوظ است.

تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً و جزئاً، به هر صورت (چاپ، فتوکپی، صوتی و انتشار الکترونیکی)

بدون اجازه کتبی ناشر ممنوع است.

مرکز پخش: ۶۶۴۷۷۴۰۵

سرشناسه

عنوان و نام پدیدآور

: بیات، کاوه ، ۱۳۳۳
: ایران فرزند؛ خاطرات امیرشاپور زندنی (ناسیونالیسم انقلابی از حزب سومکا تا ماجرای تیمور بختیار)، کوشش کاوه بیات.

مشخصات نشر

: تهران: نامک، ۱۳۹۳

مشخصات ظاهری

: ص: ۳۸۴ مصور

شابک

: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۱-۳۶-۱

وضعیت فهرست نویسی

: فیا

عنوان دیگر

: خاطرات امیرشاپور زندنی (ناسیونالیسم انقلابی از حزب سومکا تا ماجرای تیمور بختیار).

موضوع

: زندنی، شاپور، ۱۳۷۶ - ۱۳۰۶

موضوع

: خاطرات - ایران - تاریخ - پهلوی، ۱۳۲۰

رده بندی کنگره

: ۱۳۹۳ ب ۹ ز ۹ / ۱۵۳۴ DSR

رده بندی دیویی

: ۹۵۵ / ۰۸۲۰۹۲

شماره کتابشناسی ملی

: ۳۶۲۸۸۵۴

فهرست

- مقدمه ۷
۱. گام‌های نخست ۱۳
- عمومی انقلابی (۱۴) شهریور ۱۳۲۰ (۱۵) اعلام خاموشی (۱۶) کودتا در قلعه‌مرغی (۱۷) شاه جدید (۱۷) خوزستان (۱۸) از جنوب به شمال (۲۰) سرمای راه (۲۱) حزب توده (۲۱) «مستیز فلسطینی» (۲۲) مخالفت (۲۳) گروه یگانگی ملی (۲۴)
۲. ناسیونالیست‌های انقلابی ۲۵
- انجمن مخفی (۲۶) مواد منفجره (۲۷) ناسیونالیست‌های انقلابی (۲۸) دزدی (۲۹) دوستان و رفقا (۲۹) «نازیونالیزم» (۳۰) ملت ما و ملت دیگران (۳۴) هنر آزاد (۳۶) جام جم (۳۹) آوردگاه دانشگاه (۴۱) انحلال حزب توده (۴۵) میتینگ نفت (۴۷) انجمن هنری حزب توده (۵۰) مبارزه با بهایی‌ها (۵۳) رهایی بحرین (۵۴) دیگر فعالیت‌ها (۵۵) اقتصاد ملی (۵۶) دشمنی با شرکت نفت (۵۷) «دکتر مصدق» (۶۰) کارگران نفت (۶۴) شبکه شهرستان‌ها (۶۷)
۳. حزب سومکا ۶۹
- «دره اشتیاق من» (۷۰) زوندرکومانندو (۷۱) حزب سوسیالیست ملی کارگران ایران (۷۳) سلسله مراتب اجتماعی (۷۵) نظم و آزادی (۷۶) جامعه متوازن (۷۹) اساسنامه حزب (۸۰) تشکیلات (۸۲) درگیری‌های جناحی (۸۴) مرخصی سیاسی (۸۵) رقبای حزبی (۸۷) شمشیر عدالت (۹۰) برای شادی ایران (۹۳) ۳۰ تیر (۹۶) به سوی «استالین‌گراد» (۹۸) انشعاب سندیکای یخ فروشان (۱۰۱) اعتراض روسیه (۱۰۲) ایام محبس (۱۰۴) ضارب فاطمی (۱۰۷) بازپرسی (۱۰۸) مسائل شعبه خوزستان (۱۱۰) مصدق در سرایش سقوت (۱۱۵) نفوذی‌های حزب توده (۱۱۷) نیروهای حزبی و غیرحزبی (۱۱۸) آب به آسیاب خودمان (۱۲۰) نزدیکی احزاب (۱۲۲) پراکندن احزاب (۱۲۳) مخارج حزب (۱۲۴) ادب سوسیالیزم ملی (۱۲۵) گروه جاویدان (۱۲۷) اختلافات حزبی (۱۲۸) قتل افشارطوس (۱۳۰) فداکاری در راه وطن (۱۳۱) در غیاب شاه (۱۳۳) «قهرمانان» ۲۸ مرداد (۱۳۶) کدام کودتا؟ (۱۳۷) عصر ۲۸ مرداد (۱۳۸) «کودتای» اول آریانا (۱۴۱)
۴. بعد از ۲۸ مرداد ۱۴۳
- سیاستی دیگر (۱۴۶) کناره‌گیری از سومکا (۱۴۷) ژامبون خرس (۱۴۸) سفر خوزستان (۱۴۹) حزب ناسیونالیسم (۱۵۱) تکلیف محل حزب (۱۵۲) تمه زده‌خوردهای حزبی (۱۵۵) مجله مجموعه (۱۵۷) دیدار با شاه (۱۵۹) سرانجام مجموعه (۱۶۱) تیمور بختیار (۱۶۲) سید ضیائی‌ها (۱۶۳) سرنوشت دکتر مصدق (۱۶۵) سفر منشی زاده (۱۶۷) روزنامه اطلاعات (۱۶۸) جنگ سرد مطلوباتی (۱۶۹) چینی‌ها و روس‌ها (۱۷۱) روس منحوس (۱۷۴)

۵. ماجرای تیمسار قرنی ۱۷۹
 بازگشت منشی زاده (۱۸۰) تغییر رژیم (۱۸۱) ارتباط با روحانیت (۱۸۳) پانزدهم خرداد ۱۳۴۲ (۱۸۴) مهمات (۱۸۶) تعقیب و مراقبت (۱۸۸) فراری دادن منشی زاده (۱۸۹) تحولات بعدی (۱۹۱) روابط مرحوم قرنی (۱۹۳) جریان اول قرنی (۱۹۵) مقاله ژنرال تیلور (۱۹۶) ستاد مشترک (۱۹۸) کتاب سرهنگ نجاتی (۲۰۰)
۶. شرکت نفت ۲۰۳
 حساب و کتاب (۲۰۴) برابری نفتی (۲۰۶) تشکیل اوپک (۲۰۷) قیمت گذاری نفت (۲۰۸) جنگ اطلاعات (۲۰۹) آمریکایی ها و نهضت نفت (۲۱۱) مذاکرات بی حاصل (۲۱۳) بی اطلاعی از مسائل نفت (۲۱۳) استخراج یا عدم استخراج (۲۱۵) بلای نفت (۲۱۶) اشتباه دوم (۲۱۷) اشتباه اندر اشتباه (۲۱۸) انتقام بی بی (۲۲۰) مشکل گذرنامه (۲۲۱) سازمان برق ایران (۲۲۳) بازگشت به شرکت نفت (۲۲۵) همکاران اداری (۲۲۶) یادآوری هویدا (۲۲۸) به خاطر شاه (۲۲۹) ترور منصور (۲۳۱) تغییر مقر اوپک (۲۳۲) تسویه حساب با جهانگلو (۲۳۴) اندونزی (۲۳۵) خاطره مصدق (۲۳۷) بررسی های دیگر (۲۳۸) تحولات بعدی اوپک (۲۳۹)
۷. تلاش های تیمور بختیار ۲۴۱
 گردآوری افراد (۲۴۲) حوزه جنوب (۲۴۳) رفیق اس.اس (۲۴۴) سفارت اتابکی (۲۴۵) رئیس جمهور اتریش (۲۴۶) دوستان و آشنایان وین (۲۴۷) تیرول جنوبی (۲۴۹) بمب گذاری در آلمان (۲۵۰) داستان آقا موسی (۲۵۲) احسان طبری (۲۵۳) حکم احضار (۲۵۴) ارسال بمب ها (۲۵۵) مشورت با فلاح (۲۵۶) پلیس انگلیس (۲۵۷) وکیل سویسی (۲۵۸) پلیس فرانسه (۲۵۹) تحت نظر (۲۶۱) به سوی ایران (۲۶۳) بازجویی در آلمان (۲۶۵) پرونده سازی (۲۶۶) رفقای نیمه راه (۲۶۹) شاه و بختیار (۲۷۰) تسلیحات ضروری (۲۷۱) سفر دریایی (۲۷۲) دیدار با ناصر (۲۷۳) پیش بینی (۲۷۳) گمرک بیروت (۲۷۵) آیین انقلاب ملی (۲۷۶) دژبانی لبنان (۲۷۸) «حج عمره» (۲۷۹) حزب برادر (۲۸۰) ماجرای پاسپورت (۲۸۲) تهمت های دولتی (۲۸۳) وساطت خویشان (۲۸۴) عفو ملوکانه (۲۸۵) کشمکش در لبنان (۲۸۷) زندان اداره امنیت (۲۸۸)
۸. زندان قزل قلعه ۲۹۱
 مقام امنیتی (۲۹۱) نشر اکاذیب (۲۹۳) روال حاکم (۲۹۳) مرام ساقی (۲۹۶) تمرین فرماندهی کل قوا (۲۹۷) تیمسار نصیری (۲۹۹) تیمسار مقدم (۳۰۰) شناسنامه جدید (۳۰۳) بختیار در عراق (۳۰۵) سرهنگ مقدادی (۳۰۷) آرامش و آسایش (۳۰۹) ننگهان ها (۳۱۰) آخرین بازجویی ها (۳۱۱) آقای طالقانی (۳۱۲) اتاق نصیری (۳۱۴) بی ترتیبی های دستگاه (۳۱۶)
۹. آزادی ۳۲۱
 مکاتبات بختیار (۳۲۲) پروانه مجدد وکالت (۳۲۴) دکتر اقبال (۳۲۶) حزب رستاخیز (۳۲۷) درخواست از آموزگار (۳۲۸) شاپور بختیار (۳۳۰) افسران ما (۳۳۱) مصدق ها (۳۳۲) نیروی دریایی (۳۳۳) سید احمد مدنی (۳۳۴) نفوذی های مسکو (۳۳۶) ریاست ستاد قرنی (۳۳۷) دژبانی امیررحیمی (۳۳۸) روزنامه رویداد (۳۴۰) مسئله کردستان (۳۴۱) ترور قرنی (۳۴۲) سرهنگ توکلی (۳۴۳) تدوین استراتژی ملی (۳۴۴)
- پیوست ها ۳۴۷
 ۱. نامه ای به پدر، ۷ تیر ۱۳۷۱ (۳۴۹) ۲. پیام گ.ن.آ.، تیر ۱۳۲۹ (۳۵۰) ۳. ادب سوسیالیسم ملی، ج ۳، ۱۳۳۵ (۳۵۱) ۴. بررسی انقلاب نظامی ۲۸ مرداد (۳۵۵) ۵. در نقد نبرد زندگی (۳۶۲)
- نمایه ۳۷۵

مقدمه

شیخ انقلاب که در یک دوره - سال های پایانی دهه ۱۳۵۰ - کل افق سیاسی ایران را در خود گرفت، از مدت زمانی به مراتب پیش تر، حال اگر نگوئیم از سال های مقارن با نهضت مشروطه، لااقل از سال های بعد از شهریور ۱۳۲۰، هر از گاه در آن افق خودی نشان داده، سویی زده بود. و این انقلابی گری که به رغم خیزهایی چند در آن ادوار بیشتر حالت اُفت داشت و مقید به مقتضیات وقت بود، به دیدگاه خاصی محدود و منحصر نبود.

انواع مشهور آن در آغاز به صورت تحرکات مارکسیستی در کار بود و به تدریج به صورت نوعی مارکسیسم اسلامی تعمیم یافت که در نهایت در آن لحظه معهود، صورتی آشکار و فراگیر پیدا کرد، گونه هایی از آن نیز به صورتی کمتر شناخته شده، در کنار دیگر تحرکات سیاسی ایران معاصر، در قالب مجموعه ای از دسایس و تحریکات کم و بیش مخفی جریان داشتند که این کتاب به معرفی یکی از گونه های آن اختصاص دارد، یعنی جوانبی چند از یک ناسیونالیسم انقلابی در مقام نوعی رویکرد شبه فاشیستی نسبت به جهان سیاست بر اساس خاطرات یکی از فعالان و نظریه پردازان اصلی اش، امیرشاپور زندنیا (۱۳۷۶ - ۱۳۰۶ ش.).

مبانی اصلی این رویکرد در چارچوب بُهت و حیرت حاصل از فروپاشی غیرمترقبه نظام رضاشاهی در برابر حمله نظامی روس و انگلیس در شهریور ۱۳۲۰ شکل گرفت و تحرکاتی اعتراضی بر علیه حضور متفقین در ایران از وجوه مشخصه دوران کم و بیش دانش آموزی آن بود.

با شکل گیری حزب توده و توسعه نفوذ اتحاد شوروی در ایران، سمت و سوی این رشته تحرکات رنگ و رویی ضدکمونیستی به خود گرفت. در نتیجه بخش مهمی از اعضاء و فعالین این حرکت در سال های میانی دهه ۱۳۲۰ که از آن می توان به عنوان

دوره دانشجویی ناسیونالیسم انقلابی یاد کرد، درگیر اقدامات ایدایی برضد حزب توده شدند. تشکیل یک انجمن فرهنگی و انتشار نشریه‌ای تحت عنوان جام‌جم برای مقابله با نفوذ حزب توده به‌ویژه در دانشگاه تهران نیز در چارچوب یک‌چنین تحرکاتی جای داشت.

گروهی از فعالین این حوزه از جمله امیرشاپور زندنیا در ادامه راه به حزب سوسیالیست ملی کارگران ایران (سومکا) پیوسته و منشاء حوادث و مباحثی شدند که در فصل سوم این کتاب به تفصیل موضوع بررسی قرار دارد.

در سال‌های بعد از کودتای ۲۸ مرداد که به نوعی دوره تعطیل و تعلیق فعالیت‌های سازمان‌یافته سیاسی نیز بود، سرگذشت «ناسیونالیسم انقلابی» بیشتر جنبه‌ای فردی و شخصی گرفت. امیرشاپور زندنیا براساس آن آرمان و ایده‌آل و با استفاده گاه به گاه از پیوندها و ارتباطات پیشین، درگیر مجموعه‌ای از دسایس و تحرکات سیاسی شد که دور دوم و کم و بیش ناشناخته فعالیت‌های سرلشکر ولی‌الله قزنی در سال ۱۳۴۲ و تحرکات سپهد تیمور بختیار در اروپا و لبنان در سال‌های ۶۶-۱۳۴۵ برضد نظام حاکم از مهم‌ترین آن‌ها می‌باشند (فصل‌های پنجم و هفتم کتاب).

در کنار این فعالیت‌های سیاسی که به‌رحال در چارچوب نوعی ناسیونالیسم انقلابی قابل تبیین است، امیرشاپور زندنیا با احراز مسئولیت‌هایی چون سردبیری سرویس خارجی روزنامه‌های اطلاعات و آیندگان در عرصه روزنامه‌نگاری نیز فعالیت‌هایی داشت که در این خاطرات به گوشه‌هایی از آن اشاره شده است. به‌علاوه از آنجایی که اصولاً و تا قبل از پیش‌آمد ماجرای تیمور بختیار در شرکت نفت کار می‌کرد از تجاربتش در این حوزه، چه به‌عنوان کارمند انبارهای نفت در جنوب تهران و چه در مقام یکی از اعضای ایرانی در سازمان نویناد اوپک در ژنو و وین نیز می‌نویسد (فصل ششم).

در بخش‌های پایانی کتاب نیز در کنار اختصاص بخشی به تجارب زندان - فصل هشتم - از یک دور بعدی سخن در میان است که با مراحل نهایی حکومت پهلوی و مراحل نخست انقلاب اسلامی همزمان بود که آن نیز از لحاظ آشنایی با فضای حاکم بر آن دوره و به‌ویژه تحولات مربوط به ارتش، مهم است.

***

مجموعه حوادث و رخدادهایی که بخش مهمی از زندگانی امیرشاپور زندنیا را تحت‌الشعاع قرار داده‌اند، از جمله حوادث و رخداد‌های معروف و مشهور تاریخ معاصر ایران نیستند؛ نه آن‌که دارای اهمیت لازم نبوده و به این دلیل در آن ردیف قرار

نگرفته‌اند، بلکه بیشتر به دلیل صورت ضعیف و بی‌جان «تاریخ» برجای مانده از این دوران که معمولاً بسیاری از این حوادث و مباحث را از نظر دور داشته و پاره‌ای از آن‌ها را نیز بی‌تناسب، مهم و اساسی انگاشته است. از این‌رو در بهره‌برداری از این خاطرات برای در نظر داشتن چارچوب و نمایی کلی‌تر از حوادث مورد بحث، منابع و مآخذ دیگری را نیز باید مورد توجه قرار داد.

یکی از این مآخذ، زندگی‌نامه سیاسی داریوش همایون است به قلم صفاءالدین تبرائیان که به دلیل اشمال بر یادداشت‌ها و مکاتبات همایون درخور اهمیت است و در بخش‌های اولیه آن از فعالیت‌های ناسیونالیست‌های انقلابی و به‌ویژه بخش فرهنگی آن - نشریه جام‌جم - تصویری ارائه شده است.^۱

مآخذ دیگر حزب سوسیالیست ملی کارگران ایران (سومکا) است به قلم غلامرضا عزیزی که آن نیز با دربر داشتن مجموعه‌ای از اسناد و مدارک ذی‌ربط، برای آگاهی از سرنوشت حزب مزبور و تدقیق خاطرات زندنیا - به گونه‌ای که ملاحظه خواهد شد - اهمیت فراوان دارد.^۲ این کتاب، جوانبی چند از یک دور بعدی از فعالیت‌های زندنیا را نیز در همراهی با فعالیت‌های سیاسی تیمسار قزنی توضیح می‌دهد که در ادامه بدان اشاره خواهد شد.

در مورد فعالیت‌های سیاسی سرلشکر قزنی دو مآخذ اصلی در دست می‌باشد؛ یکی رساله‌ای است از مارک گازیوروسکی در مورد دور اول این رشته تلاش‌ها در سال‌های ۳۶-۱۳۳۵ که به دستگیری قزنی و محکومیت سه‌ساله او به زندان منجر شد.^۳ زندنیا و دوستانش به دلیل اختلاف عقیده، با این دور اول از تحرکات قزنی همراه نشدند، از این‌رو مآخذ فوق به روشن شدن مباحث مطرح‌شده در این خاطرات کمک چندانی نمی‌کند.

۱. صفاءالدین تبرائیان، وزیر خاکستری، بازشناسی نقش داریوش همایون در حاکمیت پهلوی دوم. تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۸۳.

۲. غلامرضا عزیزی، حزب سوسیالیست ملی کارگران ایران (سومکا)، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳.

۳. این رساله که بیشتر بر اساس اسناد و گزارش‌های سفارت آمریکا و مصاحبه با تنی چند از همراهان احتمالی قزنی در این ماجرا تنظیم شده است، به انضمام ملحقاتی چند توسط مرحوم سرهنگ غلامرضا نهجانی ترجمه و تحت عنوان نادقیق کودتای سرلشکر قزنی منتشر شد (تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۳).